

«**Е́пос про Гільгамéша**» («Поема про Гільгамеша», «Про того, хто бачив усе...») — сучасна назва *поєми*, шедевру асиро-вавилонської літератури (*аккадською мовою*) і першого героїчного *епосу* в світовій літературі. Датують 18–17 ст. до н. е., фрагменти сягають шумерських джерел поч. 3 тис. до н. е. Присвячена героїчним діянням *Гільгамеша* та його друга *Енкіду*. Існує в кількох версіях, найповніша (бл. 3 тис. віршів) — т. з. стандартна версія (ймовірно, 13–10 ст. до н. е.).

Історія відкриття та вивчення

Аккадський текст «Епосу про Гільгамеша» (далі — «Епос...») був знайдений 1849 археологом О. Г. Лаярдом (1817–1894; Велика Британія) у *бібліотеці царя Ашшурбанашала* в *Ніневії* (тепер поблизу м. Мосула, Ірак). Дешифрування писемної системи та відкритої літературної пам'ятки започаткувало цілу галузь історичної науки — *асиріологію*. Лаярд шукав докази, які б підтвердили історичність подій *ТаНаХу*, тексти якого вважали на той час найдавнішими. Віднайдення значно древніших месопотамських текстів засвідчило ймовірну запозиченість окремих сюжетів *Старого Завіту* з більш ранніх *міфів*, поширених на Близькому Сході.

Перший переклад фрагментів здійснено на поч. 1870-х ученим із *Британського музею* Д. Смітом (1840–1876; Велика Британія), який оприлюднив історію про *Всесвітній потоп* під назвою «Халдейська оповідь про потоп» (1875). Завдяки прямим паралелям з біблійними текстами переклад став сенсацією в наукових колах та джерелом академічної полеміки, тоді як інші частини епосу були маловідомі до сер. 20 ст.

Ім'я Гільгамеша спочатку було прочитане як Іздубар, героя ототожнювали з біблійним царем Німродом. Базою для подальшого вивчення «Епосу...» послужили зібрання клинописних таблиць сходознавця П. К. А. Йенсена (1861–1936; Німеччина), а головно археолога й асиріолога Р. К. Томпсона (1876–1941; Велика Британія), який 1930 видав усі відомі на той час фрагменти стандартної версії (включали більшу частку оповідної структури твору).

Подальше вивчення шумерських джерел «Епосу...» пов'язане з ім'ям С. Крамера.

Фрагменти з текстом епосу знайдено також у сусідніх з *Месопотамією* клинописних культурах 2 тис. до н. е., зокрема в *Сирії, Анатолії*. Це свідчить про те, що текст був широко розповсюдженим і відомим принаймні чотирма мовами: шумерською, аккадською, хетською та хуритською. Його вплив простежують у пізніших текстах близькосхідного літературного середовища упродовж тисячоліття (аж до селевкідського та парфянського періодів).

Новий етап вивчення «Епосу...» на поч. 21 ст. пов'язаний з іменем ассиріолога Е. Р. Джорджа (нар. 1955; Велика Британія), який підніс текстологічне дослідження на новий рівень, проаналізувавши понад 100 текстових відкриттів останніх десятиліть.

Зміст «Епосу...»

Лейтмотив поеми — недосяжність для смертних долі богів, марність людських зусиль оминати *смерть*. Натомість єдине доступне людині *безсмертя* — пам'ять про її земні подвиги. Текст демонструє тогочасні погляди на світ, місце і роль в ньому людини, етичні норми в *соціумі*, звеличує дружбу, яка ушляхетнює людину. В епосі Гільгамеш постає як напівбог, герой-*богатыр*, має неймовірну силу, дружить з дикуном Енкіду (якого богиня-мати Аруру створила з глини), звершує спільно з ним низку подвигів.

Епос має чітку структуру: пролог, дві частини (подвиги героїв; мандри героя у пошуку безсмертя) та епілог. Часом пропонують детальніший поділ — на 4 частини: а) оповідь про Енкіду; б) похід проти Хумбаби; в) історія з *Іштар* і битва з Небесним биком; г) мандри Гільгамеша в пошуках безсмертя. Частини демонструють *еволюцію* образу Гільгамеша від егоїстичного царя-тирана (на початку твору) до мудрого правителя, який прагне прислужитися людям (в кінці).

Молодий Гільгамеш зображений як деспотичний, свавільний цар Урука, піддані якого скаржаться богам на утиски, через що ті створюють дику людину Енкіду, здатну присмирити царя. Гільгамеш снів про те, що йому призначено знайти

друга, послав до Енкіду храмову повію Шамхат, яка олюднює дикуна, долучає його до *цивілізації*. У двобої Гільгамеш оцінює його як рівного собі за силою, замість протиборства чоловіки стають побратимами, вирішують уславити себе подвигами.

В епосі змальовані дві великі битви, взяті з шумерських *міфів*: супроти демона-велетня Хумбаби (шумер. Хувава) — охоронця кедрового лісу та Небесного бика, насланого богом неба Ану на прохання його доньки богині *Iштар* (яку Гільгамеш зневажив відмовою у коханні). Як покарання, боги позбавили Енкіду життя у розквіті сил (можливо, замість Гільгамеша, бо той мав божественну природу).

Гільгамеша вразила смерть побратима, у розпачі він утік у пустелю, сумував за другом і оплакував його. Відчай змусив його замислитися над власною смертністю, марнотністю життя і людських здобутків перед невмолимністю смерті. Відкинувши колишню пиху й бажання слави, Гільгамеш іде на пошуки способу перемогти смерть. Він долає важкий і небезпечний шлях до Утнапішті (варіант — Утнапіштім) — «месопотамського *Ноя*», людини, яка пережила Великий потоп та удостоєна від богів вічного життя. На цьому шляху зазнає випробувань: перетинає гори на краю світу, які стережуть люди-скорпіони, блукає підземеллям, досягає узбережжя первинного океану, де зустрічає Сідурі — божественну жінку, яка готує їжу для богів і охороняє води смерті, перебирається через них за допомогою перевізника Уршанабі. Однак усі його зусилля виявилися марними: боги присягнули більше нікому не дарувати безсмертя.

Гільгамеш повертається в Урук. Він показує Уршанабі міські мури, побудовані за його правління. Величні стіни рідного міста дають втіху герою, він сподівається, що житиме в пам'яті нащадків завдяки своїм діянням.

Генеза і джерела

Вавилонська поема частково сягає давніх шумерських міфічних оповідей (збазованих на втраченій уснопоетичній традиції) часів Третьої династії Ура (бл. 1-ї пол. 3 тис. до н. е.). Оброблені та об'єднані в цілісний твір у фаховому

літературному середовищі, радше за все, у колі придворних поетів. Це свідчить про бажання правителів цієї династії пов'язати себе з Гільгамешем, ширше — з давніми царями Урука, які втілювали героїчну епоху Давньої Месопотамії.

Натепер відомо 5 різних шумерських оповідей про Гільгамеша (навіть у разі відсутності прямих аналогів, більшість мотивів епосу уgruntовані на шумерських джерелах). Проте сюжет епосу є цілісною драматичною, пригодницькою поемою, розлогою філософською *притчею*, яка порушує т. з. вічні теми: пошуки істини й сенсу буття, слава, кохання, дружба й вірність, страх смерті, подорож у пошуках безсмертя тощо.

Текст зазнав низку модифікацій від своїх первинних форм (бл. 18–17 ст. до н. е.), упродовж 2 тис. до н. е. поширювався у кількох варіантах. Близько 1200 до н. е. створено відносно стабільну (т. з. стандартну) версію, яка розповсюдилась у 1 тис. до н. е. Була дуже популярною на давньому Близькому Сході, її копії знайдено практично по всьому обширу території Родючого півмісяця. Вплив тексту відчутний у культурі народів цих терен аж до доби *середньовіччя*.

Виділяють принаймні три версії тексту (що їх укладали упродовж півтори тисячі років):

**Палеовавилонська (давньовавилонська) версія* — найдавніша і, вочевидь, найперша. Відомі кілька фрагментів аккадською мовою, які датують періодом 18–17 ст. до н. е. (*Ніппур*, Телль-Хармаль). Розпочинається словами: «Той, що перевершує усіх царів...». У сюжеті відсутні такі ключові епізоди, як-от боротьба з Небесним биком, історія Великого потопу. Натомість є деякі епізоди, відсутні в стандартній версії.

**Проміжна, або периферійна версія* — відома з середньовавилонського періоду (бл. 15–12 ст. до н. е.). Її фрагменти знайдено як у Месопотамії (*Ніппур*, *Ур*), так (і головню) за її межами — в Емарі (тепер городище Телль-Мешкене, Сирія), Угариті (тепер городище поблизу м. Латакія, Сирія), Мегіддо (тепер не існує, Ізраїль), колишній столиці *Хеттського царства* Хаттусі (тепер не існує, поблизу м. Богазкале, Туреччина). Версія коротша за інші, в ній відсутні або відкинуті епізоди й персонажі, специфічні для вавилонської *ментальності*.

**Стандартна (ніневійська, асирійська) версія* — остаточна форма епосу, яка знайдена в Ніневії на таблицях 7 ст. до н. е. в бібліотеці царя Ашшурбанапала. Створення відносять до 13–10 ст. до н. е., пов'язують із діяльністю писаря і ворожбита з Урука Сін-лекі-унніні (вважають за першого автора у світовій літературі). Ймовірно, йдеться про фінального редактора тексту, що складався з майже 3 600 поетичних рядків (значна частина яких збереглася). Текст постійно уточнюють завдяки новим таблицям, що знаходять у фондах музеїв та під час археологічних розкопок на Близькому Сході, хоча дотепер твір не реконструйовано повністю. Стандартну версію вважають одним із найбільших художніх досягнень у давній світовій літературі. Є основою для перекладу та інших сучасних адаптацій «Епосу...».

Хоча давньовавилонська і ніневійська версії в цілому подібні, остання містить пролог і епілог, що відсутні в інших версіях, а також початкові слова, що дали назву всій поемі, — «Про того, хто бачив усе...» (інший варіант перекладу — «Про того, хто бачив безодню...», букв. — бачив незвідане). Вирізняють також мовні й структурні відмінності.

Завершений сюжет епосу міститься на 11-ти таблицях. 12-ту таблицю вважають доповненням (більшість науковців не розглядають її частиною стандартної версії): це дослівний переклад аккадською мовою другої половини шумерської оповіді «Гільгамеш, Енкіду і потойбіччя», написаної задовго до стандартної версії (ймовірно, 28 ст. до н. е.). Суттєво різниться за стилем і мовою від інших таблиць і не продовжує сюжету. Час і причина такого доповнення не визначені. Щодо самих таблиць: зміст 1-ї відомий майже цілком, фінал 2-ї відсутній, як і 3-ї (частини якої також неповні), 4-та й 5-та містять численні лакуни, 6-та майже завершена, 7-ма має кілька пробілів і відсутній фінал, у 8-ї відсутні початок і кінець, більша частина 9-ї також втрачена, 10-та збереглася досить добре, 11-та — майже цілком. У 12-ій відсутні кілька рядків.

Академічна полеміка

Ідейне наповнення поеми є предметом полеміки. Частина дослідників кваліфікують її як суто релігійну, присвячену природі бога, що вмирає й

воскресає, або ж вбачають у сюжеті відбиття конфлікту між прибічниками культів бога сонця Шамаша та богині Іштар. Інші дотримуються думки про людиноцентризм епосу, де визначальними є проблеми життя і смерті, а також відчитують формування *суспільної свідомості* месопотамців (поразка Гільгамеша стає відліком для нового розуміння правдиво людських вимірів життя, а не вироком).

Ідеї «Епосу...» відбивають засади класичної *моралі* давньої Месопотамії про відносини між людьми й богами, межі людського існування. Пізнання героєм вищої мудрості відбувається через життєві *колізії*. Його особистісна еволюція розгортається на тлі зустрічей з іншими персонажами, кожен із яких подає йому своєрідний життєвий урок, допомагає усвідомити реальність людського буття. Гільгамеша зображено в контрастних ситуаціях: з одного боку, він перевищує людей за силою й мужністю, з іншого — не є *ідеалом* людини, зрілого мужа, царя (хоча месопотамська література традиційно ідеалізувала володарів): не дослухається до порад, свавільний, переповнений емоціями, зарозумілий тощо. Саме для врівноваження цих рис боги й створили Енкіду (своєрідне *alter ego* героя), аби юний і нерозважливий відчайдух Гільгамеш набував мудрості правителя. Енкіду — інакший, створений з глини у степу, є втіленням природи (спорідненості із тваринами), тоді як Гільгамеш символізує культуру. Проте подальші подвиги друзів тільки посилили зарозумілість Гільгамеша. У цьому вбачають радше спосіб олюднити Гільгамеша як недосконалого перед лицем богів, ніж критику царської особистості: його подвиги перемішані з невдачами, радощі — зі стражданнями, мудрість — із нерозумними вчинкам (особливо на початку твору). Тільки кара богів — смерть друга змінює ситуацію, повертає Гільгамеша «до розуму» і смирення. Всі поневіряння героя представлені як свого роду *ініціація*, історія «дорослішання», перехід від ранніх суспільних форм до цивілізаційних. Набуті знання Гільгамеш хоче передати нащадкам, стає до певної міри *культурним героєм*, який утверджує основи міської цивілізації (недаремно 11-та таблиця завершується прославленням міста, міської культури загалом), пишається своїм містом як ідеалом гармонії та пропорцій.

Боги в тексті відіграють доволі другорядну роль. Попри їхнє втручання у певних ключових моментах, епос не є суто міфічним текстом, характерним для месопотамської традиції, де люди створені слугами *божеств*. Текст більше акцентує на тому, що означає бути людиною в усіх її проявах. Перед страхом смерті Гільгамеш втрачає свій гонор, а його плач за другом — виразний приклад ліричної *поезії* в месопотамській літературі. Припускають, що додавання 12-ї таблиці власне й пов'язане з темою людської смертності, ширше — зі світом померлих, адже месопотамці вшановували Гільгамеша також як божество підземного світу. Доповнення ніби готує Гільгамеша до майбутньої ролі судді в потойбіччі. Інше можливе прочитання початкової фрази поеми («хто бачив безодню») відсилає до Апсу (безодня) — місце, де перебуває бог мудрості Еа.

Деякі фахівці вважають, що епос презентує тип популярної на Близькому Сході (і широко представленої в *ТаНаХу*) т. з. літератури премудрості: автор розпочинає текст прологом, де оспівує Гільгамеша як мудреця, того, «хто бачив усе», пройшов шлях від буйства до мудрості. Відзначають також широке використання такого літературного засобу як паралелізм (що також є характерним для текстів *ТаНаХу*).

Рецепція «Епосу...» в культурі

У Стародавньому світі та середньовіччі

За кількістю знайдених примірників «Епосу...» 1 тис. до н. е. висновують, що він належав до найпопулярніших текстів, поряд із космогонічною поемою «Енума еліш...» («Коли вгорі...»). Проте поширеність поеми пояснюють її ритуальним вжитком, тоді як епос є винятково літературним твором. Знахідки «Епосу...» за межами Месопотамії на територіях клинописної культури, а також наявність кількох версій, підтверджують популярність тексту в освічених колах. Часто важко достеменно встановити, чи існує пряме запозичення з епосу, чи воно узяті з інших (зокрема, усних) джерел.

Вплив епосу відчитують і після завершення клинописної традиції. Так, Гільгамеша згадано у т. з. Книзі гігантів, що її пов'язують з «Книгою Еноха», у

якій міфічна географія зі сновидінь має схожість із мандрами Гільгамеша до Утнапішті.

Значна частина літературознавців вважають, що «Епос...» суттєво вплинув на гомерівські поеми «*Іліаду*» та «*Одіссею*» (8 ст. до н. е.): першу частину, де описані подвиги героїв, співвідносять з «Іліадою», другу, де герой мандрує в пошуках безсмертя, — з «Одіссеєю». В «Іліаді» *Ахіллес*, подібно до Гільгамеша, — красивий і сильний герой, син богині, а його стосунки з Патроклем схожі з взаєминами Гільгамеша й Енкіду, також закінчуються трагічно і спричиняють тугу героя. В «Одіссейі» Улісс після довгих мандрів і пригод набуває мудрості. Окремі дослідники вважають, що сюжетна лінія «Одіссейі» перегукується з «Епосом...» в епізодах, де герої стикаються з жінками зі схожими рисами (Іштар і Сідурі, з одного боку, *Цирцея* й *Каліпсо* — з іншого), Одіссей і Гільгамеш долають велетня (*циклопа*), обидва сходять у підземний світ і втрачають шанс отримати безсмертя (Гільгамеш — квітку молодості, Одіссей — полишає острів Каліпсо) та ін. паралелі. Інші фахівці заперечують прямі запозичення, а подібність деяких епізодів пояснюють широким впливом фольклорних мотивів від Близького Сходу до Греції, а також типологічними ознаками епічного жанру. Деякі науковці вбачають у подвигах Гільгамеша прототип подвигів *Геракла*.

Римлянин Клавдій Еліан (175–235; тепер Італія) згадував Гільгамоса як міфічного царя вавилонців.

З-поміж прикладів запозичень називають і пізню версію «Романа про Александра» (грец. *Ἀλεξάνδρου πράξεις*; 4–5 ст., автор невідомий), присвяченого *Александрю Македонському*. Твір також демонструє схожість між пригодами героя та Гільгамеша, особливо пошуки джерела молодості (Александр шукає воду життя, замість змії згадано рибу, що пояснюють впливом *християнства*). Схожий сюжет містить оповідь про Булукію з «Тисячі та однієї ночі», де молодий цар під час мандрів зустрічає безсмертного правителя і дізнається від нього таємниці створення світу.

За межами Близького Сходу історію олюдження Енкіду коханням з повією Шамхат порівнюють з уривком індійського епосу «*Магабгарата*» (історія є й у

«*Рамаяні*»), де молодого *аскета* Ріш'ясрінга, що виріс на природі, зваблює повія та приводить його до місцевого правителя.

У сучасній культурі

Надійні переклади тексту «Епосу...», розраховані на широку аудиторію, з'явилися лише в 1-й пол. 20 ст. та одразу зажили популярності в літературному середовищі західних країн. Натепер епос перекладено майже усіма головними європейськими мовами (наявні й спроби подати римований варіант перекладу), зокрема українською (С. Кіндзерявий-Пастухів, М. Москаленко, переспів І. Дибко).

Перша сучасна інтерпретація епосу — поема Л. Гамільтона (1850–1906; Велика Британія) «Іштар і Іздубар» (англ. «Ishtar and Izdubar»; 1884). З особливим ентузіазмом епос був сприйнятий у Німеччині. Ассиріолог А. Єрміас (1864–1935; Німеччина) у своїй книзі «Старий Завіт у світлі Давнього Сходу» (1916) прирівняв Гільгамеша до царя Німрода з *Книги Буття*, стверджував, що сила Гільгамеша походила від його волосся, як у *Самсона* з *Книги Суддів*, а він сам звершив 12 подвигів, подібно до Геракла у грецькій *міфології*. Епос коментували такі діячі німецької культури, як-от Р. М. Рільке, Г. Гессе, Т. Манн. Відомі також твори, які інтерпретують сюжет епосу: роман «Місто за рікою» (нім. «Die Stadt hinter dem Strom»; 1947) Г. Казака (1896–1966, Німеччина), трилогія «Ріка без берегів» («Fluss ohne Ufer»; 1950) Г. Г. Янна (1894–1959, Німеччина), історичний роман «Гільгамеш» (італ. «Gilgamesh: Romanzo»; 1959), Великий американський роман» (англ. «The Great American Novel»; 1973) Ф. Рота, «Гільгамеш. Цар Урука» (нім. «Gilgamesch. König von Uruk»; 1988) Т. П. Р. Мільке (1940–2020, Німеччина) та ін. Епос зацікавив і письменників-фантастів: оповідання «Гігамеш» (польськ. «Gigamesh»; 1971) С. Лема; діалогія «Цар Гільгамеш» (англ. «Gilgamesh the King», 1984) і «В країну живих» («To the Land of the Living», 1989) Р. Сілвеберга (нар. 1935; США), роман «Цар привидів» (англ. «Ghost King»; 1988) Д. Гемелла (1948–2006; Велика Британія) тощо. Крім того, існує чимало науково-популярної літератури, присвяченої

епосу. В США епос зацікавив поетів Ч. *Олсона* та Г. Корсо (1930–2001; США).

Д. *Кемпбелл* аналізував епос у праці «Тисячолікий герой» (1949) та ін.

У кін. 20 — на поч. 21 ст. опубліковані численні адаптації «Епосу...», орієнтовані на масового читача, які доповнюють і розвивають сюжет, у супроводі *ілюстрацій*, графічної візуалізації тощо.

«Епос...» став суттєвим складником освітніх курсів зі світової літератури й літературознавства, в деяких країнах його включено до шкільних програм як один із базових текстів світової літератури (звідси — поява численних публікацій, адаптованих для юнацтва).

Популярними серед молоді є різноманітні *комікси* про пригоди Гільгамеша (по суті, фентезійна адаптація епосу), а також фанфіки.

За сюжетом епосу створено низку театральних вистав, музичних творів, як у царині класичної (*опери, ораторії*), так і популярної музики (рокові композиції, музично-танцювальні шоу). Епос яскраво представлений в *анімації* (аніме, манга), кіноіндустрії, зокрема серіалі «Зоряний шлях: Наступне покоління» (1987–1994) тощо.

Додатково

*«*Епос...*» і *ТаНаХ*. Мірою вивчення тексту «Епосу...» в наукових колах запанувала думка, що опис Всесвітнього потопу в Біблії (Бут. 7:10–24; 8:1–14) сягає поеми, а прообразом біблійного Ноя є Утнапішті. Це дало підстави адептам раціональної критики заперечувати богонатхненність *Святого Письма*. Поряд із тим припускають, що побутування легенди про потоп у більшості народів близькосхідного регіону було ідейним джерелом для обох пам'яток. Історія про потоп додана лише в стандартній версії (у попередніх відсутня бодай фрагментарно), є по суті зовнішньою щодо інших частин епосу, а Гільгамеш не був її головним персонажем. Для автора важливим є те, що герой отримує знання про подію потопу й відкриває це людству. В образі Утнапішті вбачають відповідника давньовавилонського Атрахасіса та Зіусудри із шумерської версії міфу про потоп; носія мудрості, невідомої іншим. Проведено думку, що боги визнали врешті користь людського роду для збереження світового порядку та забезпечили його виживання, попри людську смертність. Проводять також паралелі між історіями про Енкіду та Шамхат із біблійною оповіддю про *Адама* та *Єву*. В обох переказах чоловік створений з глини і живе у природі, був спокушений жінкою і змушений покинути свій дім тощо. Є припущення про літературний вплив епізоду про битву Гільгамеша з Енкіду на уривок з Книги Буття, присвячений боротьбі *Якова* з ангелом (Бут. 32: 25–26). Відмічають також схожість між уривками епосу з промовою Сідурі та Книгою Екклесіяста про необхідність задовольнятися простим життям (Еккл. 9:7–9). Тугу і ридання Гільгамеша над померлим другом порівнюють з епізодом скорботи біблійного царя *Давида* за *Йонатаном* (2 Сам. 1).

***Зміст поеми згідно з таблицями:**

***Таблиця 1. Прославлення Гільгамеша. Шалений норів Гільгамеша. Створення Енкіду.* Пролог прославляє Гільгамеша, його мудрість і звитягу, красу й силу. Цар Урука, який збудував могутній мур, святилище богині Іштар. Він на дві третини бог і на третину людина.

На початку поеми це жорстокий і деспотичний правитель, який виснажує чоловіків важкою працею і, припускають, сексуально експлуатує жінок (право першої ночі). Це викликає нарікання людей. На прохання богів богиня-мати Аруру створює з глини дику людину Енкіду — втілення природних сил. Гільгамеш дізнається про Енкіду завдяки снам, які його мати Нінсун трактує як те, що незабаром він знайде побратима. Після того як Енкіду кохається з блудницею Шамхат, він олюдноється і долучається до цивілізації. Енкіду йде в Урук, щоби протистояти Гільгамешу.

****Таблиця 2. Гільгамеш і Енкіду: початок дружби.** Чоловіки вступають у двобій, Гільгамеш так вражений силою свого противника, що вони стають близькими друзями. На відміну від шумерських текстів, де Енкіду є слугою Гільгамеша, в епосі вони рівноправні товариші. Гільгамеш знайомить друга зі матір'ю Нінсун і пропонує разом піти до кедрового лісу здолати демона Хумбабу (шумер. Хувава). Старійшини і сам Енкіду марно намагаються відмовити Гільгамеша від небезпечної подорожі.

****Таблиця 3. Підготовка до походу в кедровий ліс.** Змирившись із рішенням Гільгамеша, старійшини наставляють його і доручають опіці Енкіду. На похід їх благословляє також Нінсун і просить бога Шамаша (семітське ім'я бога сонця Уту) захисту для сина. Вона ж просить Енкіду, якого теж віднині вважає сином, приглядати за Гільгамешем. Друзі проводять підготовчі ритуали, Гільгамеш дає настанови старійшинам на час його відсутності.

****Таблиця 4. Подорож до кедрового лісу.** Гільгамеш і Енкіду йдуть до кедрового лісу в шість етапів, що три дні зупиняються на відпочинок. Гільгамеш бачить сон, який друзі сприймають за провіщення успішності походу. Герої чують жахливе ричання Хумбаби. Енкіду охоплює страх, однак Гільгамеш надає йому відваги. Так герої досягають узлісся.

****Таблиця 5. Поєдинок з Хумбабою.** Герої входять до кедрового лісу, зачаровані його красою. Тепер Енкіду підбадьорює Гільгамеша, нагадує про його силу і напучує, що не варто боятися смерті. Хумбаба намагається відмовити друзів боротися з ним, однак вони починають герць. Бог Шамаш прийшов на допомогу Гільгамешу, примусивши 13 вітрів знерухомити Хумбабу. Той благає Гільгамеша не вбивати його, проте Енкіду переконує друга вбити демона, перш ніж за нього вступляться боги, передусім Енліль. Друзі вбивають чудовисько і починають вирубати кедр на горі. Гільгамеш обіцяє з найбільшого дерева збудувати браму, яку він подарує м. Ніппуру, покровителем якого є Енліль, щоби вмилоствити бога за вбивство його підопічного. Переможці повертаються в Урук р. *Євфратом* із гігантським деревом і (можливо) головою Хумбаби.

****Таблиця 6. Гільгамеш та Іштар. Боротьба з Небесним биком.** Богиня Іштар, зачарована красою й силою Гільгамеша, пропонує йому себе за дружину, обіцяє натомість багатство й славу. Проте Гільгамеш відмовляється і насміхається над нею, нагадавши про нещасну долю її попередніх зраджених коханців. Слова Гільгамеша спричинюють гнів Іштар, яка просить свого батька бога Ану помститися зухвальцю. Ану випускає Небесного бика, щоб знищити Урук. Бик випиває воду, струшує землю, через що у проваллях гинуть люди. Енкіду також провалився по пояс, однак вистрибує, хапає тварину за роги і просить у Гільгамеша про допомогу. Гільгамеш вражає бика мечем і пропонує його серце у жертву Шамашу. Іштар проклинає Гільгамеша, голосить за биком. Зачувши її плач, Енкіду відриває ногу у тварини та кидає її в обличчя Іштар з погрозами. Герої з тріумфом проходять містом і влаштовують бенкет на честь перемоги.

****Таблиця 7. Хвороба і смерть Енкіду.** Енкіду бачить сон, у якому Ану, Еа й Шамаш оголосили, що хтось із друзів мусить померти в помсту за вбивство Небесного бика. Боги обирають Енкіду, наславши на нього хворобу. Гільгамеш намагається розрадити друга у його відчаї, але знає, що воля богів невмолима. Енкіду звертається до Шамаша і проклинає тих, хто змінив його природну сутність і цивілізував, однак врешті змиряється. Наступний сон Енкіду показує його померлим у *потойбіччі*, де на нього чекає невітшна доля. Хвороба загострюється, Енкіду помирає. Гільгамеш тривалий час відмовляється вірити у смерть друга.

****Таблиця 8. Плач Гільгамеша за Енкіду та його поховання.** Текст передає тугу Гільгамеша за своїм другом, а також подробиці поховання Енкіду. Гільгамеш наказує майстрам зробити золоту статую Енкіду. Мешканці міста беруть участь у жалобі, приносять дари богам підземного світу, щоби вони прихильно зустріли померлого.

****Таблиця 9. Відчай і мандри Гільгамеша.** Герой, охоплений горем і страхом перед власною смертністю, долає величезну відстань і численні перешкоди, щоб відшукати Утнапішті (ймовірно, з шумер. — Далекого) — єдину людину, яка вижила після Великого потопу й була удостоєна безсмертя від богів. Подорож є серією випробувань: Гільгамеш стикається з левами на гірському перевалі, зустрічає людей-скорпіонів, довго блукає у цілковитій темряві підземелля, йде «дорогою Сонця», якою Шамаш мандрує щоденно, і нарешті досягає смарагдового саду.

****Таблиця 10. Гільгамеш на краю світу.** Проминувши сад, Гільгамеш виходить на берег моря, де живе божественна жінка Сідурі, яка відправляє його до перевізника богів Уршанабі. Той переправляє Гільгамеша через море на острів, оточений водами смерті, де живе Утнапішті з дружиною. Гільгамеш розповідає Утнапішті про свій відчай і страх смерті. Той докоряє герою за відчай, нагадує йому про його щасливе положення серед людей та обов'язки царя.

****Таблиця 11. Гільгамеш і Утнапішті. Неможливість безсмертя. Прийняття Гільгамешем узвичаєного порядку речей. Повернення.** Утнапішті відкриває герою «таємницю богів» — те, як він отримав безсмертя. Розповідає йому історію потопу, яка сягає давніх часів, коли великі боги, найперше Енліль, вирішили влаштувати катаклізм (причину не вказано). Бог Еа відкрив задум Утнапішті, царю Шуруппака, і звелів йому змайструвати великий човен за вказаними розмірами, куди він приведе свою родину, завантажить майно, усі види тварин, а також різноманітних майстрів. Неймовірна злива й повені, які нищили цивілізацію, змусили богів розкаятись, і на 7-ий день потоп ущух. Утнапішті знайшов землю для висадки на горі Нісір. Він випустив голуба, ластівку й ворона, а коли ворон не повернувся, відкрив човен і приніс дари богам. Еа переконує Енліля помилувати людей, які вижили. Енліль благословляє Утнапішті та його дружину, дарує їм безсмертя, але наказує жити на краю світу. Боги вирішили більше нікому не дарувати безсмертя. Утнапішті хоче показати Гільгамешу, що людина не створена для вічного життя, і пропонує йому спробувати прожити без сну 6 днів і 7 ночей. Однак Гільгамеш одразу ж засинає і прокидається через 7 днів, думаючи, що задрімав лише на мить. Той, хто прагнув перемогти смерть, не в змозі подолати навіть сон. Гільгамеш знову впадає у відчай. На прохання дружини Утнапішті розповів Гільгамешу як віднайти чарівну траву, що повертає молодість. Гільгамеш вирішує віднести рослину в Урук та перевірити її дію на старці. У місто він вирушає разом із провідником Уршанабі. Проте під час зупинки на зворотному шляху змія з'їдає рослину, поки Гільгамеш купався у водоймі (цим пояснюють властивість плазуна міняти шкіру). Гільгамеш ридає над марністю своїх важких мандр. Врешті герой прибуває в Урук, милується красою рідного міста, з гордістю показує його Уршанабі. Історія добігає кінця, ніби повертаючи читача до прологу — опису зведених Гільгамешем величних мурів, що увічнять пам'ять про царя.

****Таблиця 12. Гільгамеш і потойбіччя. Виклик духа Енкіду.** Зміст таблиці не пов'язаний з основним сюжетом. Як вважають, є додатком, перекладом другої частини шумерської оповіді «Гільгамеш, Енкіду і потойбіччя». З тексту на цій таблиці Гільгамеш прихильний до Іштар (попри конфлікт між ними, описаний у табл. 6), а Енкіду — слуга, а не побратим — ще живий (хоча його смерть описана в табл. 7). Оповідано, що Гільгамеш загубив два якісь предмети (можливо, музичні інструменти, на кшталт барабану), передані йому Іштар. Ті потрапили у підземний світ. Енкіду вирішив розшукати їх там, хоча Гільгамеш попереджає його про ризик. Енкіду нехтує попередженням, потрапляє у полон і приречений залишитися у потойбіччі за вироком цариці підземного світу Ерешкігаль. Гільгамеш звертається за допомогою до богів. Відгукнувся лише Еа, якому вдається ненадовго визволити дух Енкіду з потойбіччя. Енкіду детально описує стан душ, які перебувають у підземному світі.

Джерела

* Англ. переклад — Electronic Text Corpus of Sumerian Literature // ETCSLsubcorpus (Faculty of Oriental Studies, University of Oxford). URL: <https://etcsl.orinst.ox.ac.uk>

* Poem of Gilgameš // Electronic Babylonian library. URL: <https://www.ebl.lmu.de/corpus/L/1/4>

* Укр. переклад — Про того, хто бачив усе... (Епос про Гільгамеша) / Пер. з акад. І. Дьяконова, М. Москаленка // На ріках Вавілонських: З найдавнішої літератури Шумеру, Вавилону, Палестини. Київ : Дніпро, 1991. С. 98–152.

*Гільгамеш / Пер. з аккад. С. Кіндзервий-Пастухів // Вісник АН України. 1992. № 1.

Література

- # Дибко І. Гільгамеш: поема. Кліфтон : Computoprint Corporation, 1984. 92 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/poeziya/11317-dibko-i-gilgamesh/>
- # Harris R. Gender and Aging in Mesopotamia : the Gilgamesh Epic and Other Ancient Literature. Norman : University of Oklahoma Press, 2000. 304 p.
- # Гуцуляк О. Б. Гільгамеш як «архітектор буття»: Спроба прояснення сутності епічного образу // Зарубіжна література в навчальних закладах. 2001. № 6. С. 42–45.
- # Крижанівський О. П. Історія Стародавнього Сходу. Київ : Либідь, 2002. С. 210–214.
- # George A. R. The Babylonian Gilgamesh Epic: Introduction, Critical Edition and Cuneiform Texts : in 2 vol. Oxford : Oxford University Press, 2003.
- # Saporetti C. Saggi su il Ghilgameš. Milano : Simonelli, 2003. 208 p.
- # Ковалів Ю. І. «Про того, хто бачив усе...» // Літературознавча енциклопедія : у 2 т. Київ : Видавничий центр «Академія», 2007. Т. 2. С. 274.
- # Sallaberger W. Das Gilgamesch-Epos : Mythos, Werk und Tradition, Munich : C. H. Beck, 2008. 128 p.
- # Pryke L. M. Gilgamesh. London; New York : Routledge, 2019. 254 p.

==Автор ВУЕ==

М. В. Луцюк